

Fra fæstningsanlæg til bypark I

Change from fortification to an urban park

Af Naja Kløve Lassen¹⁾

Key-words: Moats, ramparts, parks, recreational areas, horticulture, history, Denmark

Indledning

Østre Anlæg, Botanisk Have, Ørstedsparken og Tivoli er alle historiske monumenter. Parkerne er anlagt på det fæstningsterræn, som havde til formål at beskytte Kongens København. I parkerne findes der rester af fæstningsanlægget, mere eller mindre synlige.

Østre Anlæg er det af anlæggene, hvor der er bevaret flest elementer fra fæstningsterrænet, og det anbefales derfor at begynde en evt. vandretur her. Man kan også starte på Kastellet eller på Christianshavns vold. Disse steder er det muligt at se den oprindelige fæstningskonstruktion.

Kort om Voldens historie

Københavns befæstning stammer fra omkring år 1200, hvor Absalon byggede borg ved byen Havn.

Christian IV tog siden initiativ til modernisering og udvidelse af volden. Englændernes bombardement af København i 1807 afslørede at fæstningsanlægget var blevet utidssvarende p.g.a. opfindelsen af langtrækkende skyts. Voldene var samtidig blevet et snærende bånd om den befolkningsmæssigt voksende by. Man overvejede allerede 1809 at flytte forsvarslinjen længere væk fra byen, men først 1856 nedrev man portene, og først i 1888-92 byggedes Vestvolden.

Den oprindelige beplantning

De første udsagn om tilplantning af voldene stammer fra 1600-tallet. Man har tilsyneladende anvendt glaciset som plantage til bl.a. tobaksplanter og bygningstømmer.

Hovedvolden har været kronet af en allé, som sandsynligvis er fortsat langs bastionens flanker og facer.

På voldskråningen har man haft plantet tjørn som »levende pigtråd«. Overalt har beplantningen været holdt nede, dels for at man i tilfælde af krig kunne have udsyns- og skudvidde, dels af hensyn til vindmøllerne på bastionerne.

Landskabshaven

Parkerne er alle landskabeligt anlagt. Landskabsparken er egentlig et engelsk fænomen, inspireret af græsningslandet, som det tog form i 15-1600 tallet, da fåre- og kvægavl fortrængte kornavl.

Den landskabelige havestil byggede på begreber som »Det sublime« og »Det skønne«. Det sublime vækker sindet til storhed og skaber ærefrygt, som f.eks. tordenvejr eller en gotisk katedral. Det skønne appellerer til den æstetiske følelse, som f.eks. The Waving Line of Beauty, skønhedslinjen, hvis naturligt bugtede s- form blev kendetegnende for den romantiske haves gangsystem.

Rejsen til Italien var i forrige århundrede en naturlig del af en ung mands dannelse. Rom havde under det romerske styre været centrum for den antikke kultur, og igen i renæssancen opblomstrede Italien økonomisk og kulturelt. Omvæltningerne i forbindelse med Napoleonskrigene og spredningen af den franske revolutions ideer medførte imidlertid at byen og dens historiske haver forfaldt.

Romantikerne tiltaltes af de overgroede bygningsværker og mindesmærker: Naturen erobrede tilbage, hvad mennesket havde søgt at fravryste den. Dette afspejlede sig i litteraturen, i maleriet og i anlæggelsen af romantiske haver.

Således kastede man sig ved starten af det 19. årh. over »Det maleriske«, hvis form for skønhed rettere ligger i mangfoldigheden end i enheden. Dens komponenter er det påfaldende og det uregelmæssige. Eksotiske planter – om nødvendigt i væksthuse – og udplantningsplanter blev nu sagen.

Datidens gartneriske tendenser er vanskelige at fornemme i nutidens parker, hvor bl.a. stauderne, de flerårige urteagtige planter, er så populære. Et levn finder vi dog i form af væksthuset i Botanisk Have, som ikke alene ved sit indhold, men også ved sin udformning var og er eksotisk.

Belærende skulpturer og lærd arkitektur

Med økonomiske og politiske kriser følger ofte et forsøg på at fortrænge den eksisterende virkelighed ved at fokusere på det finkulturelle. Således var situationen også i slutningen af forrige århundrede. Arkitekter og kunstnere søgte tilbage til fortidens kulturelle højdepunkter. Man kopierede de antikke skulpturer og genbrugte dens, renæssancens og gotikkens stilelementer i den såkaldte historicistiske arkitektur.

Uddannelse var dengang ensbetydende med dannelse, og dannelse betød blandt andet kendskab til vor kulturelle arv. De økonomisk bedre stillede sendte deres sønner på dannelsesrejser til Italien og Paris, og kunstnerne fik tildelt rejselegater, hvis de ellers blev erklæret egnet af Akademiet. Resten måtte klare sig med hvad hjemlige kunstnere og mæcener præsenterede dem for. I.C. Jacobsen stiftede 1876 Carlsbergfondet, sønnen Carl Jacobsen stiftede 1879 legatet Albertina og Ny Carlsbergfondet. Initiativer, som skaffede skulpturer til de københavnske parker.

De antikke skulpturer er kopier af romerske marmorkopier, som igen er kopier af græske bronzeskulpturer. Disse er gået til ved at blive omsmeltet til våben. Ved kopieringen fra bronze til marmor, har man tilføjet figurerne en støtte, da de i marmor er for tunge til at kunne bære sig selv.

Tivoli

Tivoli blev anlagt i 1843, dvs. før man overhovedet havde overvejet at nedlægge fæstningsanlægget. At tale om en decideret parkanlæggelse er næppe korrekt. Da Georg Carstensen fik tilladelse til at åbne sit »Tivoli og Vauxhall« på glaciset syd for Vesterport, var det med den bestemmelse, at bygningerne han lod opføre, skulle være af træ eller lærred. I tilfælde af krig skulle de hurtigt kunne afbrændes.

Byggematerialerne træ eller lærred tillod arkitekten Harald Stilling at eksperimentere og lade arkitekturen udforme som lette, østerlandsk inspirerede pavilloner, lysthuse og divaner.

Tivolirestauranterne Divan 1 og Divan 2 stammer fra åbningsåret, men er ved adskillige ombygninger ændret til ukendelighed. Det er dog stadig muligt at finde rester af den oprindelige dekoration.

Havens øvrige bygninger er yngre, men det gælder for både basaren, teatret, rutschebanen, ballongyngen, plænen og koncertsalen, at det først og fremmest er den fysiske udformning, som er ny; som idé har de eksisteret siden 1843.

Fra 1844 inddrog man bastionen Holchs Ravelin, kaldet »øen«, og der blev bygget en bro over til øen. Dens forlystelser bestod i en udstoppet krokodille i en ægyptisk tempelbygning, inspireret som man var af romantikkens hang til det fantastiske og det mystiske. Desuden fandtes et vinhus med »et mindre lødigt chor af Sangerinder«.

Traditionen med overdådige blomster-arrangementer, som kendetegner Tivoli i dag, skyldes Bernhard Olsen, som var havens artistiske direktør fra 1868-86. I tilknytning til »Den Store Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling« opfyldte man voldgraven, med undtagelse af det areal, som blev Tivolisøen. Øen blev herved landfast med resten af haven.

Ved søen findes en hvidtjørn, eksotisk klippet, så den indgår i havens gartneriske udformning. Den er efterkommer af fæstningens »levende pig-

tråd«. Også elme-alleen på voldkronen er et levn fra fæstningsanlægget (de nuværende træer er dog nyplantede).

Aborreparken

På Helmers bastion, som havde sammenknyttet Østervold (den øst-vestgående vold) og Vestervold (den nord-sydgående vold), lod man Flindt anlægge et lille anlæg, kaldet »Anlægget på Helmers Bastion«. Dette anlæg fik i folkemunde navnet Aborreparken.

Anlægget eksisterer ikke længere, det blev nedlagt, da man anlagde Boulevardbanen.

Hvis man går ned til gitteret bag Pumpehuset eller ind i en af portene i Revisions- og Forvaltningsinstituttet på hjørnet af Hammerichsgade og H.C. Andersens Boulevard får man en oplevelse, der sætter byudviklingen i perspektiv: Trods opfyldning og bebyggelse er det stadig muligt at fornemme højdeforskelle og parkstemning. Det lavtliggende område var oprindelig voldgrav og sidenhen søen i Aborreparken.

Ørstedsparken

Ørstedsparken er anlagt af landskabsgartner Flindt. Han fik af Borgerrepræsentationen besked på at genanvende den eksisterende beplantning.

Åbne græsningsarealer og vidtrækkende perspektiver var det ikke muligt at integrere i parkens struktur. Når parken, trods sin lukkede form, ikke virker snæver, skyldes det det frie kig hen over søen. Broen er placeret, så den opleves perspektiverende i »billedkompositionen«. Ved at lade den udgå fra knækket mellem bastionens venstre flanke og face, fremfor fra spidsen, opnåede Flindt et asymmetrisk anlæg, trods den symmetriske bastionform. Det samme har sandsynligvis været formålet med at lade bastionens ene face forblive stejl og regulere den anden.

Blandt de træer, som Flindt lod genanvende, findes langs Nørrevoldgade, nær Herholdts solide sandstenspiller, stadig en række træer. De har stået på den såkaldte kurtine. Også en del af bastionens beplantning er bevaret. Stiller man sig ved den store kastanie på udsigtspladsen mellem H.C. Ørstedsmonumentet og søens nordlige ende, vil man se at dette træ står på linje med den række træer, som oprindelig har fulgt bastionens nordlige face. Kastanjerne ved broens østlige ende markerer bastionens anden flanke. Træerne har stået på bastionens 1. etage og står derfor i gadeniveau.

De antikke skulpturer i Ørstedsparken forestiller græske atleter og sagnfigurer. Skulpturerne er formuleret over dramatiske eller idylliske genremotiver.

I Ørstedsparken findes tillige en række skulpturer, som dengang blev betragtet som moderne. De er alle portrætstatuer og kan ses som en afspej-

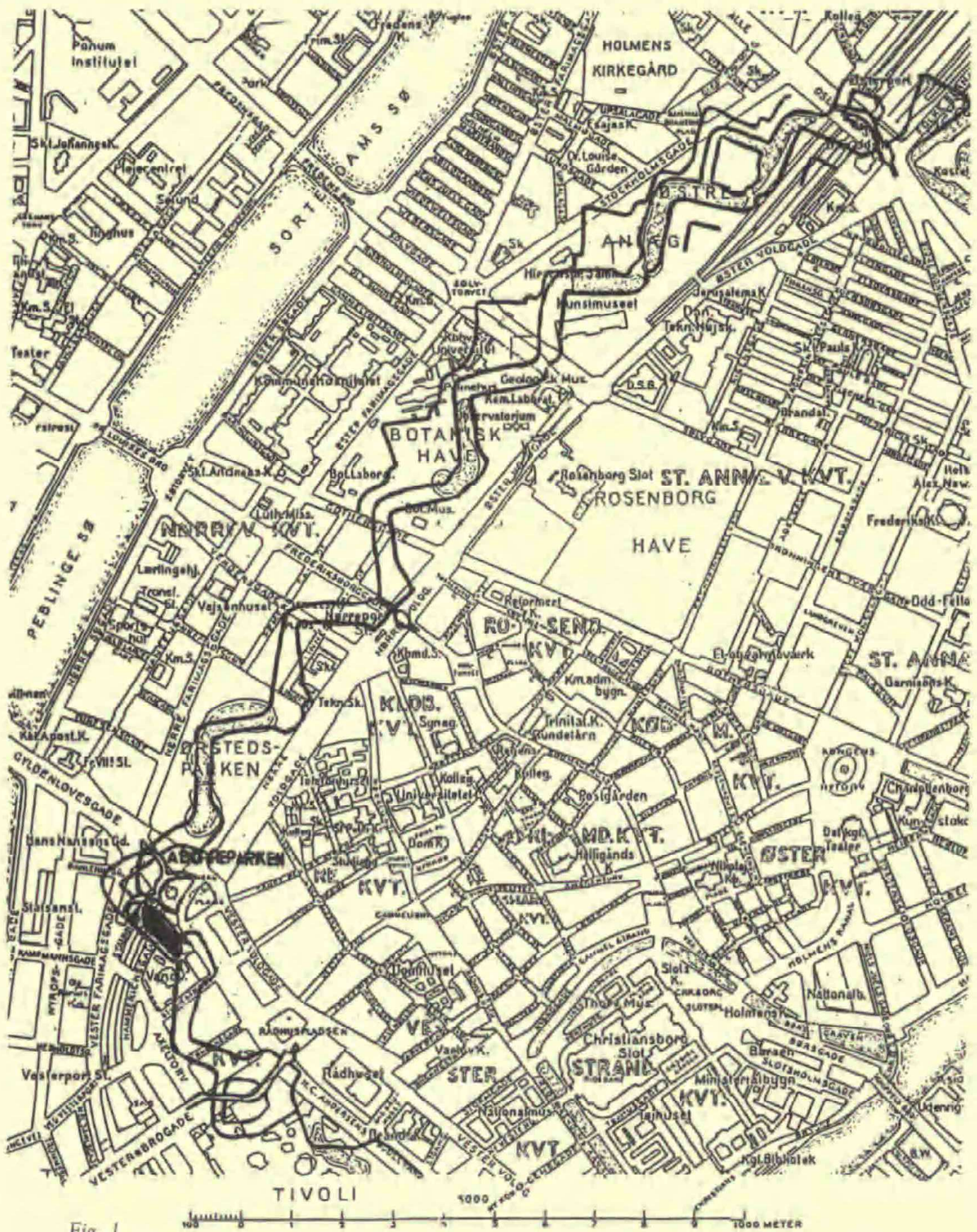

Fig. 1
 Det gamle fæstningsterræn indtegnet på et nutidigt kort over København
 Reproduceret med tilladelse fra Stadskonduktørembedet (159/90)

ling af de politiske ændringer. Der er tale om nationale samlingsfigurer, som talte frihedens sag.

Jeanne d'Arc (Chapu) samlede i sin tid franskmændene til kamp mod englænderne, som brændte hende på bålet.

L.N. Hvidt (Bissen) formand for Københavns Borgerrepræsentation 1841-53, samt nationalliberal minister 1848. Blandt argumenterne for at opstille monumentet var følgende: »Han talte både borgerfrihedens og nationalitetens sag«.

H.C. Ørsted (Jerichau) var direktør for Polyteknisk Lærestalt ved dennes oprettelse i 1829. Han påviste at elektrisk strøm påvirker en magnetnål, hvilket førte til udnyttelsen af den elektriske kraft. Han kan ses som symbol på fremskridtet. Han er fremstillet i samtidig klædedragt (i modsætning til A.S. Ørsted), ved hans fod står et batteri. Ved statuens fod sidder tre skæbnegudinder, nornerne fra den nordiske gudeverden.

A.S. Ørsted (Bissen) var som regeringschef 1853-54 repræsentant for enevældens konservatisme, hvorfor monumentet først blev opstillet efter hans død. Ved inskriptionen på soklen »Rejst på det 10. nordiske Juristmøde, 1902« understreges det, at det er på grund af hans juridiske forfatterskab, at man har hædret ham med et monument.

Botanisk Have

Botanisk Have var den have, som først erobrede fæstningsterrænet. Den eksisterende botaniske have bag Charlottenborg var blevet for lille og i 1857 nedsatte man en komité, som skulle varetage flytningen. Efter forskellige fravegne forslag foreslog komiteen, at man anlagde haven på glaciset på den anden side af Rosenborg. Det var i 1859, mens området stadig tilhørte militæret og voldanlæggets fremtid endnu ikke var afgjort. Allerede i 1860 havde man lejet et stykke land udenfor Nørreport med det formål at indsamle og dyrke træer og buske til haven. Da selve anlæggelsen påbegyndtes i 1871 anvendtes planter fra denne plantage, samt fra den forhenværende botaniske have på Charlottenborgs arealer. Desuden enkelte træer fra fæstningsterrænet, hvoraf to birketræer ved søen endnu er bevaret. Muligvis stammer også de to store kastanjer ved Gothersgadeindgangen fra voldtærrænet.

Landskabsgartner Flindt kom til at forestå anlæggelsen. Han kombinerede komiteens krav om systematisk ordnede planter med egne ønsker om en landskabshave. Haven er i sin helhed stramt komponeret, men den skifter mellem hårde og bløde elementer. Arkitekturen og de bratte skift mellem højt og lavt, åbent og lukket spiller op imod søens og gangsystemets bløde kurver. Og så er der de pludselige kig over søen eller gennem krattet til det eksotiske væksthuse.

Ved anlæggelsen flyttedes 168.000 kubikmeter jord: Bastionerne og ra-

velinerne blev udjævnet og voldgraven fyldt op. Men dele af voldanlæggets struktur blev, om ikke bevaret, så genanvendt. Således lod man et stykke af voldgraven danne den kommaformede sø, ligesom mosen er anlagt i forlængelse af søen, hvor tidligere voldgraven drejede om Rosenborg bastion. Rosenborg bastions stejle voldskrænter kom til at danne grundlag for fyrreskoven, og Stadsoberstens ravelin blev til stenhøjene.

Vaserne foran væksthuset og havens antikke skulpturer skyldes Carlsberg-fondet og J.C. Jacobsen. Bortset fra de mere realistiske motiver. Sandalbinderen og Discoskasteren, tilhører figurerne den græske mytologi.

Østre Anlæg

På hjørnegrunden ved Sølvtorvet havde man oprindeligt tænkt at opføre en kirke, men da man efter Christiansborgs brand i 1884 manglede et sted at opbevare Den Kongelige Malerisamling, som ved forfatningsændringen overgik til Statens ejendom, besluttede man at bygge Statens Museum for Kunst.

Samtidig med at man anlagde Østbanegården og Kystbanelinien, anlagde man Østre Anlæg. For anlæggelsen af denne park stod Ove Høeg-Hansen. Han bevarede voldens struktur. Dele af voldgraven blev tørlagt, men f.eks. bag Statens Museum for Kunst fremtræder voldgravens struktur som en dal. Går man ad stien mellem voldgraven og banen, kan man endog bestige Peucklers bastion og ravelin.

På strækningen mellem Stokhusgade og Østervoldgade bevarede man selve volden indtil 1913, da man ved Boulevardbanen forbandt Østbanegården med Nordbanegården. Arealet, hvor i dag »Den frie Udstillings« bygning og Nyboder skole er beliggende, var således oprindeligt en del af Østre Anlæg.

Bygningen, som rummer Hirschsprungs samling, er tegnet af arkitekten H.B. Storck, Statens Museum for Kunst af Vilh. Dahlerup. Begge bygninger er opført i den historicistiske stil, som dominerede omkring århundredskiftet. Den første bygning har antikkens templer som forbillede, den anden den italienske renæssances imponerende arkitektur. Arkitekturen fortæller dermed at bygningerne rummer kulturelle værdier. Karakteristisk for begge stilperioder var nemlig, at de var kulturelle storhedstider.

Især Dahlerups museumsbygning har karakter af skatkammer. Der er noget monumentalt og enevældigt over bygningen. Set fra det landskabelige parkanlæg virker det misforstået. Betragter man bygningen fra det symmetrisk anlagte, fransk inspirerede anlæg foran museets hovedindgang, kommer man derimod i den »rette« ærbødige stemning.

Danmarksmonumentet

I anledning af Chr. IX og dronning Louises guldbryllup i 1892 opstillede man i 1897 et monument foran museet. Det blev stærkt kritiseret og 22 år senere, da man anlagde boulevardbanen og omlagde anlægget foran museet, blev det flyttet op på Peucklers bastion, hvor det findes idag. Det er et eksempel på den nye type mindesmærker, som vandt indpas sammen med parlamentarismen (borgerstyret).

Chr. IX og hans dronning er fremstillet som en del af Danmarks historie, ikke som personificerede individer. De er afbilledet i en række relieffer sammen med deres børn, svigerbørn og glade hændelser i kongehuset.

Fra monumentets top skuer en kolossal Mor Danmark ud over legepladsen. Hun er ganske i tidens ånd en allegorisk fremstilling af Danmarks historie med et oldtids-broncespænde på bæltet, et guldhorn i hånden, dagmarkors og kornneg. Ved hendes fod står det danske rigsvåben med de tre løver, som det kendes fra de ældste segl og våbenruller.

Monumentet er udført af Louis Hasselriis, elev af H.V. Bissen, og bosat i Rom fra 1869. Danmarksmonumentet var (og er) for monumentalt og symbol-ladet til den danske kultur. Et lettere værk af samme kunstner er »Vinsugende satyrdreng« i Ørstedsparken.

Noter

1) Naja Kløve Lassen, stud.mag. i kunsthistorie, omviser Thorvaldsens Museum, Willumsens Museum og Kupfelsalen, volontør ved Kunstakademiets Bibliotek.

Tidstavle

- 1843 Carstensens tivoli åbner.
- 1849 Junigrundloven.
- 1854 Observatoriet på Rosenborg bastion opføres.
- 1856 Nørreport, Amagerport, Østerport og Vesterport nedrives.
- 1865 Statens bebyggelsesplan for voldterrænet.
- 1867 Principperne for bebyggelsen af voldterrænet fastslås. Arealet overtages af Københavns Kommune, som nedsætter et bebyggelsesudvalg.
- 1871 Voldene nedrives ved gennemskæringen mellem Astronomisk Observatorium og Nørrebros Passage.
Botanisk Have anlægges.
- 1872 Bebyggelsesplanen stadfæstes.
- 1873 Voldene nedrives fra Nørrevolds Gab til Jarmers Tårn.
- 1875 Botanisk Museum opføres (Fussing).
- 1879 Ørstedsparken åbnes.
- 1885 Voldene nedrives fra Jarmers Tårn til Vesterbros Passage.
- 1888 Polyteknisk Lærestanstalt opføres.
Mineralogisk Museum opføres (H.J. Holm).
Voldene nedrives til Langebro, idet man havde bestemt at anlægge Den Store Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling på det afgravede terræn.
- 1895 Voldene nedrives, hvor Statens Museum anlægges. (Vilh. Dahlerup).
Østbanegården anlægges.
- 1897 Danmarksmonumentet opstilles foran Kunstmuseet.
- 1911 Den Hirschsprungske Samling indvies (H.B. Storck).
- 1913 Boulevardbanen anlægges og Østre Vold samt Aborreparken nedrives.
- 1919 Anlægget foran Statens Museum for Kunst anlægges, og Danmarksmonumentet placeres i Østre Anlæg.
- 1944 Rosenhaven i Østre Anlæg anlægges.

1947 Rhododendronhaven i Østre Anlæg anlægges.
1984 Menneskemuren opstilles foran Kunstmuseet.

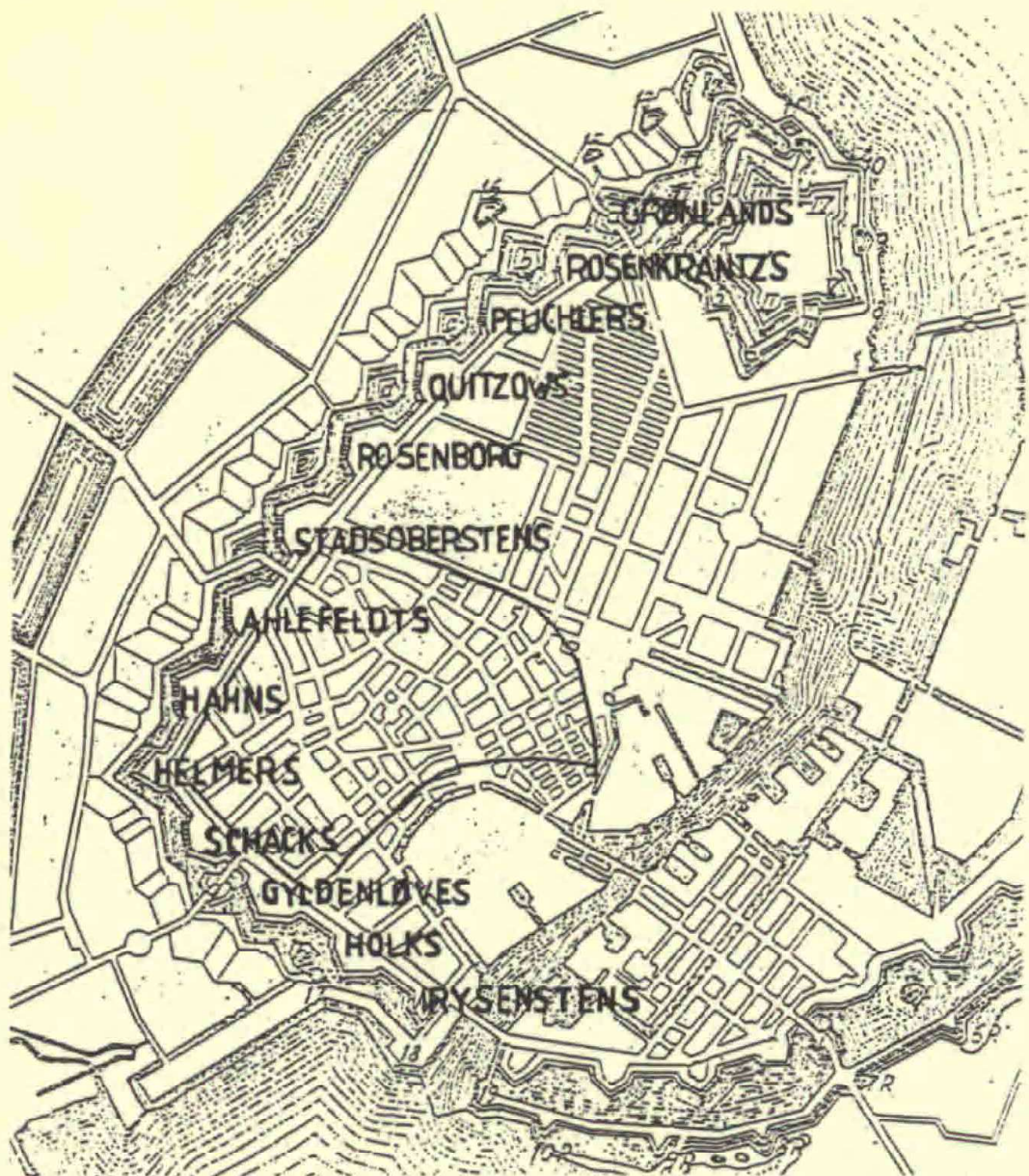

Fig. 2
Bastionerne. Reproduceret med tilladelse fra Stadskonduktørembedet (159/90)

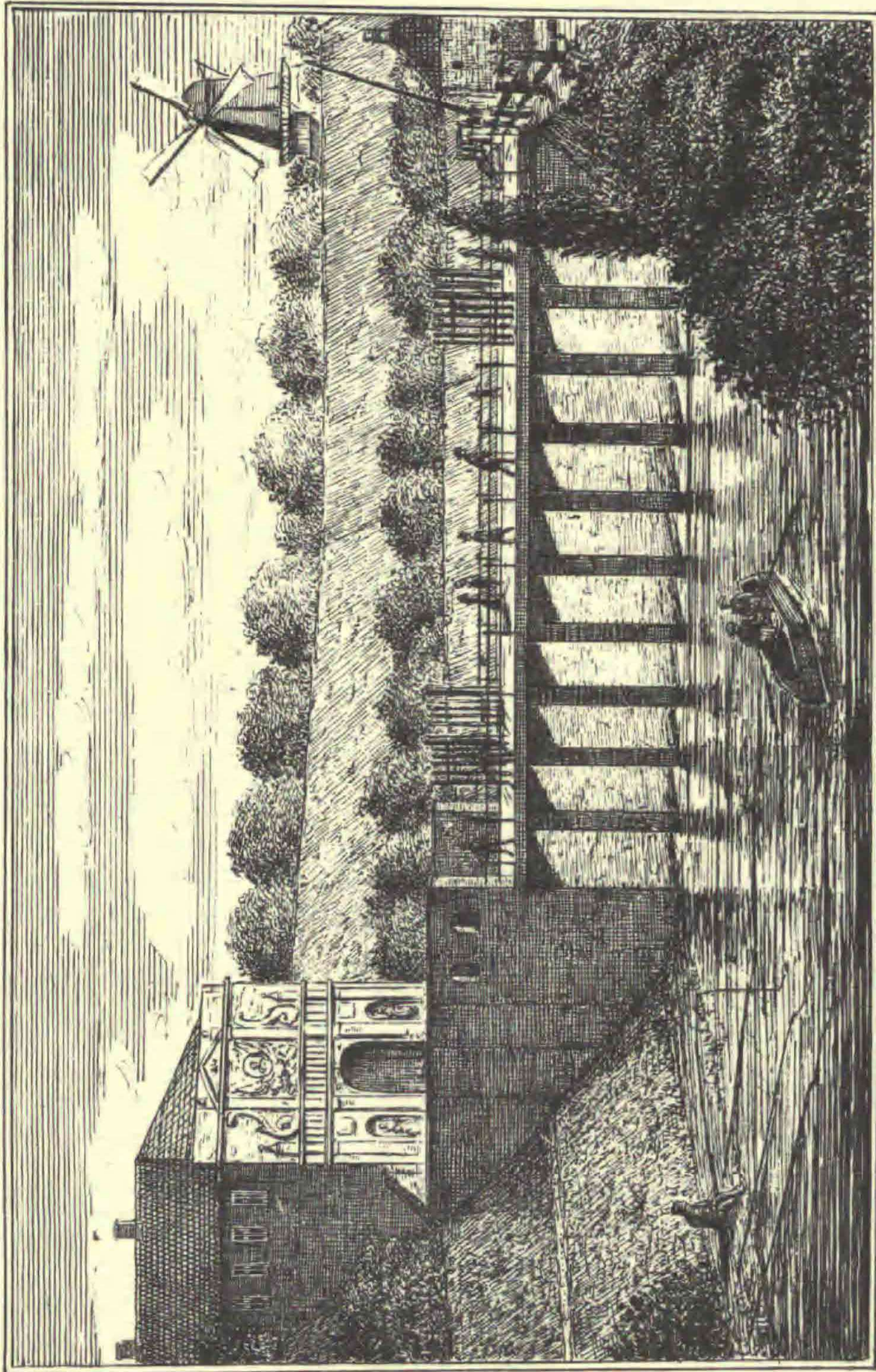

Fig. 3. Nørreport set fra udvendig side, volden, voldgraven og broen over den.
Tegning af P. Klæstrup